

ціальної, правової держави, проблеми правового забезпечення і підміняє їх питаннями державно-політичного регулювання.

3) громадянське суспільство розглядається як наукова категорія. Для цього підходу характерна саме науковість, незатьмарена політичними чи будь-якими іншими мотивами, спрямованість на об'єктивне, адекватне розуміння феномена громадянського суспільства.

Література

1. Пасько Я. І. Громадянське суспільство: світоглядні версії та історичне втілення. — К., 1998. — С. 3.
2. Пасько Я. Громадянська ідея у дзеркалі суспільної думки та контексті реального історичного процесу греко-римського світу // Збірник праць вчених / Ін-т світ. економіки і міжпар. відносин НАН України. — К., 1997. — С. 41.
3. Патеї-Братасюк М., Довгунь Т. Громадянське суспільство. — Тернопіль, 1999. — С. 27.
4. Ходаківський М. Д. Громадянське суспільство і держава: аспекти взаємодії // Держава і право. — 1999. — Вип. 2. — С. 6.
5. Пасько Я. І. Громадянське суспільство: світоглядні версії та історичне втілення. — К., 1998. — С. 4.
6. Скрипнюк О. Соціальна, правова держава в Україні. — К., 2000. — С. 366.
7. Пасько Я. І. Громадянське суспільство: світоглядні версії та історичне втілення. — К., 1998. — С. 5.
8. Там само. — С. 6.
9. Гегель Г. В. Ф. Філософія права. — М.: Мысль, 1990.
10. Патеї-Братасюк М., Довгунь Т. Вказ. праця. — С. 38.
11. Там само. — С. 39.
12. Пасько Я. І. Громадянське суспільство: світоглядні версії та історичне втілення. — К., 1998. — С. 8–9.
13. Скрипнюк О. Вказ. праця. — С. 433.
14. Антологія мировой філософії. — М., 1969. — Т. 1, ч. 1.

УДК 343.23(477)

*О. С. Мхітарян,
аспірант кафедри філософії ОНЮА*

ВИЗНАЧЕННЯ ЗЛОЧИНУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Феномен злочину має соціальну природу і поняття про нього закладено як у свідомості індивіда, так і в самому кримінальному праві. Природним питанням правознавців, що виникає вже протягом багатьох років, є запитання про те, яким саме чином поняття злочину може співіснувати в природному і позитивному праві і якою мірою ці два поняття співвідносяться між собою? Відповідь на нього є ключем до проблеми визначення злочину в кримінальному законі, що виступає основною категорією для науки карного права і широко застосовано в інших галузях суспільствознавства, хоча і приймає інший відтінок, зберігаючи при цьому свій початковий зміст.

Проблема законодавчого визначення злочину знаходить своє відображення в законотворчості ще в древні часи. З початком законодавчого закріплення

норм поведінки і відповідних санкцій за відступ від них, що склалися в результаті природних міжлюдських відносин, було проведено межу між природним правом і правом позитивним, відповідно до якої буква закону набула статус неухильного припису і стала пануючою, тобто єдиною формою прояву «абсолютного духу» держави. Однак наявність самого закону ніколи не означала того, що цей закон є прийнятним із погляду моралі, тому поняття злочину, закріплене законом, не завжди перекликається з природним розумінням цього явища. Проблема верховенства права насамперед може полягати в співвідношенні *духу* закону й *духу* моралі.

У даному випадку яскравим прикладом співвідношення морального й позитивного права може послужити система кримінального права (карних установлень), що існувала в древньому Китаї. На зорі цієї імперії не існувало твердих норм відповідності покарання вчинку (що являється одним з основних критеріїв законодавчого визначення злочину). У ті часи панувала доктрина, відповідно до якої той, хто за своїми моральними якостями був у стані засоромитися вчиненого проступку, не підлягав насильницькому покаранню, той же, хто не розумів моралі і не знав сорому, потребував насильницького впливу [1]. Подібне «оцінне» ставлення до протиправної (аморальної) дії та встановлення належного покарання на нього свідчить про наявність високоморальної суспільної самосвідомості, де мораль є єдиною існуючою нормою, що наказує та заміняє закон, але законом як таким не являється. Єдиним покаранням, що ззовні накладається, у випадку неналежних, «аморальних» дій була, нібито, лише гласна констатація факту невідповідності даної поведінки моральним стереотипам поведінки. Неприйнятно й дивно звучить те, що правове регулювання соціального життя, що на сучасному етапі розвитку цивілізації не представляється без наявного нормативного регулювання, в Китайській Імперії споконвічно бачився як деякий змушений допоміжний захід. Тому правотворчість у древньому Китаї була спрямована на варварську периферію, в області, населені не розуміючими моралі дикунами, що змушені були увесь час прибгати до насильства, щоб підтримати хоч якусь подобу єдності. Лише пізніше, коли «мораль почала псуватися» і в самому Китаї, довелося прийняти на озброєння аморальну варварську методику (правотворчість) [1].

Сам же по собі моральний принцип регулювання міжлюдських (суспільних) відносин може мати місце лише за наявності достатнього рівня розвитку моральної свідомості в суспільстві. Так само як і ідея верховенства права чи закону – при наявності достатнього рівня правової свідомості у законодавця. Тому законодавчо закріплене поняття злочину не завжди може об'єктивно відображати моральний зміст цього ж поняття в природному (не позитивному) праві, тому існування більш-менш розвиненої правової свідомості в законодавця не можливо без достатньо підготовленого морально-суспільного ґрунту.

Перш ніж перейти до розгляду питання про визначення злочину в кримінальному праві України, слід зазначити, що як таке поняття злочину існує не у всіх правових системах. Більшість зарубіжних законодавців обмежилися рамками, що встановлюють у кримінальному праві покарання за протиправний

вчинок. Говорячи іншими словами, поняття злочину обмежується лише його формальними ознаками і, при цьому, не виходить за чітко встановлені рамки. Так, згідно § 10.00 ст. 10. Кримінального кодексу Штату Нью-Йорк злочин визначений як «замах» і означає поведінку, за яку покарання тюремним ув'язненням на певний строк чи штрафом передбачено будь-якою нормою права даного штату або взагалі нормою права, місцевим правом, або ордонансом органу політичної влади даного штату чи будь-яким наказом, чи правилом, інструкцією, що прийняті яким-небудь урядовим закладом відповідно до наданого йому для цього повноваженнями [2]. Відповідно до § 1 Кримінального кодексу ФРН немає покарання без закону, діяння може каратися тільки в тому випадку, якщо його караність була визначена законом, що діяв до здійснення злочину. Параграфом 11 цього ж кодексу передбачено, що протиправне діяння тільки таке, котре здійснює склад злочину, передбачений карним законом. Параграф 12 визначає, що: 1) злочинами є протиправні діяння, за які передбачене як мінімальне покарання — позбавлення волі на термін не менш одного року, так і більш суворе покарання; 2) провинами є протиправні діяння, за які передбачене позбавлення волі на більш короткий термін чи грошовий штраф... [3].

У нинішньому кримінальному праві України поняття злочину, на відміну від кримінального права зарубіжних країн, має більш узагальнене, розширене тлумачення. Так, відповідно до частини 1 ст. 11 Кримінального кодексу України «злочином є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину». З частини другої цієї статті випливає застереження, що «не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заповдіяла і не могла заповдіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі» [4]. Беручи до уваги таке визначення злочину, необхідно виділити, що йому притаманні такі обов'язкові ознаки, як: — наявність діяння (дії чи бездіяльності), тобто злочин може бути тільки діянням; — дане діяння повинно бути зроблено тільки суб'єктом злочину, тобто фізичною особою, що досягла на момент його здійснення віку, при якому настає кримінальна відповідальність; — винність діяння, а саме зроблене навмисне або за необережності; — наявність у діянні суспільної небезпеки; — кримінальна караність, тобто таке діяння повинно бути передбачене самим кримінальним кодексом.

Багатозначне й формалістичне відношення до тлумачення самого поняття злочину в кримінальному праві України обумовлене тим, що природа виникнення такого поняття безпосередньо впливає з правової системи колишнього СРСР; має, так би мовити, пострадянське забарвлення. Дана обставина характеризується історико-політичним фактором, який вплинув на становлення незалежної України та підтвердження чому ми знаходимо в роботах радянських правознавців. Так, Н. Д. Дурманів виділяє таке: «Радянське карне законодавство, на відміну від буржуазного, дає більш загальне визначення злочину, що включає матеріальні і так звані формальні ознаки» [5].

Беручи до уваги викладене раніше поняття злочину в кримінальному праві України з характеристикою основних його ознак, варто позначити, що так само як і в радянському правознавстві, **матеріальне визначення злочину** зводиться до того, що злочином є суспільно небезпечна дія чи бездіяльність. І з позиції об'єкта в кримінальному праві (того, на що спрямоване протиправне діяння), матеріальна ознака в понятті злочину характеризується наявністю дії (чи бездіяльності), що посягає на: а) установлений Конституцією і законами України порядок створення і діяльності вищих органів державної влади; б) безпека держави в будь-яких її сферах; в) життя і здоров'я особистості; г) право людини на недоторканність житла й іншого володіння; д) установлений порядок здійснення господарської діяльності та ін. У даному випадку, законодавець передбачає посягання на конкретно визначені, — закріплені законодавчо, — матеріальні цінності в їхньому суспільно-правовому значенні.

Виходячи з логіки матеріальної ознаки у визначенні злочину, стосовно до кримінального права України, злочином є суспільно небезпечне діяння, що посягає на вищевказані об'єкти.

Виявляючи ж формальну ознаку в понятті злочину необхідно повторити, що злочином є суспільно небезпечне, — кримінально-протиправне по своїй суті, — діяння (дія чи бездіяльність), осудне, винне і карне за законом. Сама наявність законодавчо закріпленої караності свідчить про те, що таке діяння протиправне, оскільки карними є тільки кримінально-протиправні дії (бездіяльності). Наявність фактора караності безпосередньо свідчить і про те, що злочин є осудна і винна дія чи бездіяльність, оскільки конкретизуючи норму, що визначає злочин, карне законодавство розвиває і конкретизує загальне визначення злочину, чим закріплює караність тільки тих діянь, що відбуваються навмисно чи з необережності суб'єктами злочину. Хоча формальна ознака визначення злочину в самому кримінальному праві прямо не зазначена, все-таки елементи такого визначення можна доглянути безпосередньо в самому визначенні злочину, викладеному в частині 2 ст. 11 Кримінального кодексу України, де мається посилання на формальні ознаки протиправного діяння, які передбачені Кримінальним кодексом України.

Таким чином, за **формальну ознаку** варто приймати «караність за законом», що дає вичерпне формальне визначення злочину і формула визначення злочину в карному праві України включає матеріальну ознаку злочину, доповнену формальною ознакою.

Не слід упускати і той факт, що злочин як певне поведження людини викликає не тільки правову, але і певну моральну оцінку з боку суспільства в цілому й окремих людях. Поняття злочину надане в кримінальному праві України безпосередньо знаходиться в області природного права, тому що установлює відповідальність лише за ті протиправні діяння, що по своїй природі мають антиморальний зміст.

У своїй статті «Моральний вимір злочину» О. В. Микитчик висловлює думку, що злочин як особливий вид антигромадського і протиправного поведження має моральний вимір [6]. Дане визначення автор мотивує тим, що не все, що

знаходиться у сфері моральних відносин юридично норматизується, і навпаки, не всі те, що є юридичною нормою, забезпечується моральною підтримкою. Цим і припускається можливість розбіжності гуманістичної сутності права та існуючого юридичного закону, що може законодавцем довільно бути віднесеним до такого виду антисоціального поведіння як злочин, що, у свою чергу, ніяк не приводить до морального виправдання злочину.

Але така постановка питання на даному етапі розвитку кримінального права в Україні трохи неприпустима, оскільки протиправне діяння, надане в Кримінальному кодексі України, визначається характером суспільної небезпеки і формальна ознака будь-якого злочину не тільки не суперечить моральним принципам сучасного суспільства, але і не порушує такі. Це дозволяє зберегти існуючий баланс між державою і суспільством у цілому. Таким чином, визначення злочину в кримінальному праві України формально відповідає вимогам, що лежать в основі принципів моралі і права, яких дотримується сучасна Українська держава. Але, як свідчить історичний досвід, зовсім іншим питанням є те, яким саме чином законодавчі норми втілюються у життя.

Література

1. Уголовные установления ТАИ с разъяснениями (ТАИ мой шу и). Цзюани 1-8 / Введ., пер. с кит. и коммент. В. М. Рыбакова. – С.Пб.: Петербургское востоковедение, 1999. – С. 7–8.
2. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англии, США, Франции, Германии, Японии): Сб. законодательных материалов / Под ред. И. Д. Козочкина. – М.: Зерцало, 2001. – С. 100.
3. Там само. – С. 248, 253–254.
4. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 года / Под. ред. П. И. Мельника, П. И. Хавронюка. – К.: Каптон; А.С.К., 2002. – С. 49.
5. Дурмапов Н. Д. Понятие преступления. – М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1948. – С. 248.
6. Микитчик О. В. Моральный вимір злочину // Держава і право: 36. наук. пр. Юридичні і політичні науки / Ін-т держави та права ім. В. І. Корецького ІІАП України. – К., 2001. – С. 445.